

КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ КАТО СРЕДСТВО ЗА ЕЗИКОВА ДЕМАГОГИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧИ

Жанета Андреева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

COGNITIVE METAPHORS AS A MEANS FOR LANGUAGE DEMAGOGY IN CONTEMPORARY BULGARIAN POLITICAL SPEECHES

Zhaneta Andreeva

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

Cognitive political metaphorology combines together the traditional scientific potential of the old rhetoric and new hyperdynamic linguistic constructs, which are an adequate reflection of the fast-developing society. Research on political speech acts and analyses of its cognitive essence add a specific dimension to contemporary linguistics. Metaphors are a cognitive tool that coordinates cognitive structures such as perception, language, thinking, memory, action. The task of this research is to examine cognitive metaphors in Bulgarian political speeches. It aims to analyse them as a linguistic component in a specific communicative situation, to explain them in terms of linguistic and mental ontology. The material for the research on the metaphors is taken from key media-covered speeches of political figures.

Keywords: metaphor, cognitive linguistics, cognitive function, political metaphor, speech act, linguistic demagogy, linguistic pragmatics

*Най-напред в кой език Вавилонската
кула е била съградена и
разградена?*

Жак Дерида – „Вавилонски кули“

Проучването и анализът на когнитивните метафори в съвременните български политически речи цели да очертае и обясни механизмите за осъзнаване и моделиране на речевия акт в определени нива от социума. Задача на настоящото изследване е политическите метафори да се анализират като лингвистичен компонент и да се обяснят с оглед на езиковата демагогия. Поставените цели и задачи логически налагат: изясняване на същността и потенциала

на когнитивните метафори; разглеждане на научни становища по проблемите на когнитивната лингвистика и езиковата демагогия; подбор на материал за изследване; анализ на политическа метафорична реч. Материалът за проучване на метафорите е ексцерпиран от ключови изказвания на политически личности, отразени в медиите.

Всеки опит да се дефинира когнитивната същност на човешката комуникация опира до най-устойчивия фундамент на словесната култура – метафората. Това, което я превръща в универсален извънвремеви езиков код, е нейният бинарен потенциал – да бъде носител на пряко и преносно значение. Търсенето на изходна точка, от която се формират тези две същности на метафората, може да отведе не само до първичното архетипно проявление, но и да обходи целия времеви диапазон на човешкото съществуване, включвайки символичното му начало – Библията. Този семантичен ракурс е необходим с оглед на обяснението за езика не като даденост, а като сложен динамичен процес, който се основава на човешкия разум и способността на човека да именува образи и обекти от заобикалящия го свят. Именно в този акт на словесно идентифициране на себе си и света се ражда двупосочната перспектива, от която поемат своето паралелно битие буквалното и асоциативното значение на метафората. Това обяснява и консолидираното становище на учените от различни научни области по отношение на метафората като „вместилище“ (Арутюнова/Arutyunova 1990: 15) на философия, логика, психология, психоанализа, херменевтика, лингвистика, литературознание, литературна критика, семиотика, реторика, теория на изящните изкуства... Метафората е когнитивен инструмент, който координира когнитивните структури: възприятие, език, мислене, памет, действие. Чрез процеса на метафоризиране в полето на асимилация на словесните конструкти до съзнанието не достига буквалното, а натрапеното чрез аналогия значение. Точно в този дискурс се поражда и осъществява езиковата демагогия. Говорейки за смисловия обем на понятието, Арутюнова го разполага в широта от етимологията до съвременните начини за функциониране на когнитивната метафора в човешкото общуване (Арутюнова/Arutyunova 1990). Историческата ретроспектива обаче за процеса на метафоризация и неговото научно дефи-

ниране тръгва от съчинението на Аристотел „За поетическото изкуство“, в което е първото (научно/философско) обяснение за метафоричността: *Метафората е пренасяне на чуждо име върху даден предмет – или от род върху вид, или от вид върху род, или от вид върху друг вид, или по аналогия* (Аристотел/Aristotel 1993: 91). Следователно акцент в концептуалната същност на метафората е *наслояването на значения*, което през погледа на съвременния лингвист метафорично би могло да се обясни като *лингвистичен палимпсест*. Отличителна черта на когнитивната метафора е възможността отделните семантични нива да кореспондират помежду си и точно в тази връзка се осъществява процесът на трансгресията на значения от буквалното към асоциативното ниво. Този принцип на придвижване има определена посока, която се формира в резултат на опита за опознаването на света. Важна стъпка в изясняването на *моделиращата когнитивна функция* е разработката на Дж. Лейкъф и М. Джонсън *Метафорите, с които живеем* (Lakoff, Johnson/Лейкъф, Джонсън 1980), където се говори за транспозицията на метафората от сферата на поетическото и реторическото изразяване към параметрите на обичайното осмисляне на действителността. Акцент в работата на когнитивните лингвисти Лейкъф и Джонсън е теорията за експерианциализма – тя се основава на менталния опит и анализира когнитивната семантика като синтез на отношенията между въплътения опит и неговия репрезентативен капацитет. Следователно когнитивната метафора служи за израз, защото нейната когнитивна сила се състои не само в назоваването на предмета, но и в транспозицията като идентифицираща лексика в индиректното общуване между обект и денотат, т. е. тя е демагогски инструмент в лингвистичния дискурс.

Езиковата демагогия е ново понятие в развоя на съвременната българска лингвистика. Важен принос в тази насока е трудът на Ст. Димитрова (Димитрова/Dimitrova 1999). Първоначалното изясняване на смисловия обем на понятието налага разграничаването на езиковата демагогия от общоприетия смисъл на думата демагогия, защото има ментална граница между лъжа и демагогия. Пример за езикова лъжа е констатацията, че някой мисли едно, а казва друго. В труда на Ст. Димитрова са посочени важни характеристики на езиковата демагогия, които я отличават от лъжата: преразп-

ределението на информацията (истинност/неистинност); внасяне на семантична допълнителност (допълнителната информация често е неистинна и не подлежи на обсъждане в хода на речевия акт); аспект на преднамереност в позицията на адресанта. Прилагането на тези научни обяснения към анализа на политическите метафори откроява важна специфика на езиковата демагогия – нейният работен потенциал отгласква думата от основното семантично значение и тя променя координатите на местопребиваването си в речевия дискурс. Така буквалният смисъл се превръща във фон или контур, в който е поместено ново съдържание с различно предназначение. Точно този процес като функция на речевия акт е пресечната точка между когнитивния потенциал на метафората и езиковата демагогия като речев инструмент.

В статията на Д. Попов *Когнитивните метафори – митологизатори в медийния дискурс* езиковата демагогия е представена като свидетелство за продуктивните ментални потенци на субекта на речта (Попов/Поров 2011). Когнитивните метафори са експликат на менталния модел. Съвременната употреба на този ментален опит разполага когнитивната метафора в едно познато за човешкия социолингвистичен опит репрезентативно пространство – политическата реч. Подходяща в този аспект е препратката към разсъжденията на Цицерон за познавателната функция на метафората (Цицерон/Tsitseron 1992). Присъща черта на нашия ум е способността да прескача това, което вижда пред себе си, и да търси подалеч онова, което иска да задържи, за да изгради определен концепт. По този начин слушателят *бива подмамен в друга посока, но не и заблуден, защото това му доставя удоволствие* (Цицерон/Tsitseron 1992: 196). Следователно крайната презумпция на езиковата демагогия не е заблудата, а изясняването на дадена идея, изразена чрез словесната игра с когнитивната дълбочина на думите. Интересна емоционална формулировка на тази черта, разгърната в съжденията на Цицерон, прави Арутюнова, определяйки я като метафоричен сюрприз (Арутюнова/Arutjunova 1990: 5 – 32), защото менталната трансгресия всъщност провокира ефекта на изненадата при финалното осмисляне на концептуалната когнитивна схема, визираща първоначалния образ. Още Аристотел посочва, че речта трябва да убеди събеседника в правотата на някак-

ва теза. Авторът създава сложна система от категории и правила за речта: *inventio* – идея; *dispositio* – структура; *elocutio* – избор на думите; *pronuntiatio* – изнасяне на речта; *memoria* – запомняне. Фундаментално за езиковата демагогия е *илокутивното* ниво. От него се формират езиковите структури, наречени *гещалти* (Лейкъф/Lejkaф 1981). Понятието е основно в когнитивната лингвистика, защото назовава кодирано метафоричните образи, побира всички непредсказуеми метафорични връзки и следва да се мисли като единение на мисъл и опит.

Динамично проявление на съвременната лингвистика е *политическата метафорология*. Когнитивността и дискурсивността са семантичните и прагматичните аспекти на политическата метафора. Следствие на тези аспекти е определянето на менталните граници: тя е инструмент за аргументация; има експлицитен прагматичен ефект. Теорията за политическата метафора е единение между политическата лингвистика и метафорологията. Но дали трудът на Лейкъф и Джонсън предполага изначалната специфика на новия когнитивен потенциал на метафората? Едно подетайлно вглеждане в зараждането и развитието на метафорологичната трансформация отвежда много преди този епохален за лингвистиката труд. Годината е 1946, а интересното научно присъствие в очертания дискурс е познатият по-скоро като автор на романи антиутопии Джордж Оруел (Orwell/Оруел 1946). Есето „Политиката и английският език“ е един от първите опити по политическа лингвистика. Оруел представя нов терминологичен обхват в лингвистиката, като дефинира концептуалния диапазон на понятията: *умиращи метафори; оператори или глаголни протези; претенциозна лексика; безсмислени думи*. Езиков материал за аргументация на становището му са думи като *фашизъм, демокрация, свобода, социализъм, патриотичен, справедливост* и др., чрез които той доказва лингвистичното явление умиращи метафори, клишета, фрази без семантичен потенциал. *Те не само не насочват към някакъв откриваем обект, но и самият читател не очаква това от тях*. А в романа си „1984“ авторът описва границите на двусмислието (*doublethink*) и речник на новия език (*newspeak*). Разсъжденията на Оруел коментират речевото мани-

пулиране на човешкото съзнание с цел да се постигне политическо доминиране, власт, тоталитарно господство.

Източник на примери в това отношение са и съвременните български политически речи. Обект на изследване са лингвистичните и екстралингвистичните фактори, които определят спецификата на политическата метафорична реч. В този смисъл важни компоненти са езиковата личност и когнитивният метафорично моделиращ се езиков материал. Екстралингвистичните фактори са: причини, които пораждат проблематиката на метафоричните концепти, връзките на личността с обществото, спецификата на адресата, ролите на адресанта в социума. Начало на анализа е фиксирането на първата концептуална езикова единица, която полага проблематиката. Краят е акцентирането на последната синхронна точка. Така проучването има възможност да обхваща многоаспектно и в широта всички езикови проявления на когнитивната метафора. Изясняването на отделните нива на речевата ситуация откроява езиковата политическа личност, речевия комуникативен портрет, съпътстващия речев комуникативен имидж, идиостил, вербално и невербално поведение, тематичен блок, семантично поле и др. В стремежа си да обхванат цялостно социолингвистичния диапазон на говорене при политическите изказвания, медийните текстове представят политическата комуникация чрез метафори с изтрито емоционално съдържание, т.нар. *угаснали* метафори (Richards/Ричардс 1965), което ги превръща в клише – *политическо пространство*; *политическа трибуна*. Това красноречиво акцентира върху заличената връзка между опит и послание, като затваря смисловия потенциал единствено в констативното назоваване на очевидното и лесно възприемаемото. Губи се ефектът на изненадата в полето на денотата, а това е и прекъсване на логическата ментална конструкция, чиято универсалност се състои в правилната употреба на познатите значения като митологемни конструкции.

Митологемността при когнитивните метафори се изразява в имплицитирането на ментални препратки към определено архетипно ядро, което в съвременен аспект се пресемантизира и в резултат на вариативността се употребява трансгресивно. Релефността на новите когнитивни метафорични конструкции придава специ-

фична изразителност на езиковия политически дискурс. Като аргумент може да се посочи употребата на една атрактивна метафора в пленарно изказване на депутат от политическа партия „Атака“, проф. Станилов, който нарече председателя на БСП, Корнелия Нинова, *синя кукувица, която се опитва да снесе яйца в червеното гнездо*. Очевидно е, че в случая фразата *синя кукувица* е вербален иконичен знак. В него когнитивността се базира на съчетанието между мисъл и опит, където изборът за цветовото определяне (*синя*) е обусловен от индивидуалния опит и вменените от социума употреби на този цвят като смислоидентификатор на определена политическа принадлежност. Образът на кукувицата е импликация на мисълта за характерен природен образ и наложените от митологизирането специфични ментални конструкции, налагащи асоциацията за различieto и бездомността. Това именно словосъчетание, атрибутивна синтаксема, предизвиква определени емоционални възприятия, защото е експликат едновременно на универсалното и индивидуалното оценъчно отношение на говорещия към образа, чието поведение е основание за тази аналогия и „цветиста“ когнитивна метафоричност. Онова, което поражда интересни лингвистични анализи на тази фраза, е нейното необичайно когнитивно битие сред българския политически елит. Оказва се, че тя не е прецедент в политическата реч. Няколко години преди проф. Станилов друг изявен български политик си служи с нея, за да подчертае мимикрията и политическия конформизъм като черти от характера на политиките. Става дума за аналогична метафора при Иван Костов – той нарича Меглена Кунева *последната червена кукувица, която иска да снесе яйце в синьото гнездо*. Този гещалт на речта (*синя/червена кукувица*) е атрактивен с транспозицията на идентичностите, а това поставя акцент върху липсата на стабилитет в политическата принадлежност, маркира точката, в която се пресичат и от която се разпиляват смислите, формиращи категоричната представа за ценности и принципи. Така политическата мимикрия се превръща в метафоричен образ на съвременното политическо общество. Друг стилистичен капацитет към лингвистичния анализ на тази когнитивна метафора, *червена-синя кукувица*, е употребата на епитети с голяма фреквентност, която натрапва

конкретен политически образ, цветоата асоциация налага мислено един бинарен логически конструкт, който е аналог на двуполносниа политически модел. В случая лексемата *кукувица* се покрива сполучливо с буквалното семантично значение. Адресантът разчита на това фоново знание за назования природен образ, за да го употреби като демагогски инструмент. Този езиков механизъм доказва степените на преднамереност в поведението на продуцента на речта. Постига се ефектът на допълнителност в семантично отношение. Очертаната комуникативна ситуация рефлексивно, чрез фреквентността, гради представата за тези цветове като шаблонизатори. Анимализацията и мимикрията са резултат на езиково-демагогското поведение в българските политически среди.

В този аспект на метафоризиране е изказването на президента Петър Стоянов за случай, в който една партия побеждава друга на изборите и победената отказва да се коалира с нея. Когато НДСВ побеждава СДС на изборите, Иван Костов отказва да приеме условията на НДСВ. Президентът нарича представителите на СДС победени авари, които хан Крум приобщава към Българската държава. Сравнението е на базата на аналогичен исторически опит, който в съвременното функционира като ментален код. За Аристотел сравнението е разгърнатата метафора, защото дава възможност за емоционално и логическо съполагане на два образа, а крайната презумпция е да се формира нов асоциативен образ, когнитивен по своята същност. Ето защо примерите от историческия опит назовават съвременността метафорично. В посочената метафора прави впечатление липсата на езикови маркери за сравнение – *като* и спомагателен глагол, напр. *те са*. Това е интересен акцентен пропуск, защото семантически подсилва констативността и внася неоспоримост при асимилирането на образа, послужил за сравнение.

Метафорите в българските политически речи очертават морално-ценностната съдържателност на политическата личност. Пример за демонстрация на грубост и отказ да се поеме отговорност е поведението на Филип Боков, президентски съветник и водеща политическа фигура в БСП. Въпрос към него по време на парламентарно заседание: *Кога БСП ще поеме вината за четиридесет и пет годишния тоталитаризъм?* Отговор: *Приемаме*

вината само с мезета. Употребената форма за множествено число на първата лексема от отговора на политика илюстрира демагогска присъединителна позиция към продуцента на речта. Друг демагогски елемент е метафоричната омонимия, която показва, че политикът не участва в комуникативния акт със собствена позиция, а използва подмяната на смисли, за да не се разкрие същността на поставения проблем.

Съвременните български политически речи са богат източник на метафори с когнитивно съдържание, чрез което се осъществява езиково-демагогското манипулиране на адресата. Цел на следващия етап от проучването на политическата метафора е да се формулират принципи за таксономия на когнитивните метафори.

Посочените примери функционират като *живи метафори*, защото реализират емоционален ефект, който отваря широки ментални пространства. Езикът е ресурс, чрез който става възможно посочването и осмислянето на неназованото.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексеев/Alekseev 1996:** Алексеев, К. И. Функции метафоры в политической речи. // *Познание. Общество. Развитие*. Москва: Институт психологии РАН, 1996. [Alekseev, K. I. Funkcii metafory v politicheskoy rechi. // *Poznanie, obshchestvo, razvitie*. Moskva: Institut psihologii RAN, 1996.]
- Аристотел/Aristotel 1993:** *За поетическото изкуство*. София: Софи – Р, 1993, 91. [Aristotel *Za poeticheskoto izkustvo*. Sofia: Sofi – R, 1993, 91.]
- Арутюнова/Arutyunova 1990:** Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс. // *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990, 5 – 32. [Arutyunova, N. D. Metafora i discours. // *Teoriya metafory*. Moskva: Progress, 1990, 5 – 32.]
- Вендлер/Vendler 1985:** Вендлер, З. Иллокутивное самоубийство. // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVI., Москва: Прогресс., 228 – 250. [Vendler, Z. Illokutivnoe samoubiystvo. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XVI, Moskva, Progress, 1985.]
- Вежбицка/Vezhbitska 1985:** Вежбицка, А. Речевые акты. – В: *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVI., Москва: Прогресс, 1985. [Vezhbitska, A. Rechevye akty. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XVI, Moskva: Progress, 1985.]
- Димитрова/Dimitrova 1999:** Димитрова, С. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство, 1999. [Dimitrova, St. *Ezikova demagogia*, Sofia: Nauka i izkustvo, 1999.]
- Димитрова/Dimitrova 2009:** Димитрова, С. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009. [Dimitrova, St. *Lingvistichna pragmatika*, Sofia: Veles, 2009.]

- Лейкѡф/Leukaf 1981:** Лейкѡф, Дж. Лингвистические гешталты. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. X. Москва: Прогресс. [Leukaf, Dzh. Lingvisticcheskie geshtal'ty. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. X, Moskva: Progress, 1981.]
- Остин/Ostin 1986:** Остин, Дж. Слово как действие. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. XVII. Москва: Прогресс, 1986. [Ostin, Dzh. Slovo kak dejstvie. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*, Vyp. XVII, Moskva: Progress, 1986.]
- Попов/Popov 2001:** Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001. [Popov, D. *Stilistika*, Shumen: UI „Ep. Konstantin Preslavski“, 2001.]
- Попов /Popov 2011:** Попов, Д. Когнитивните метафори – митологизатори в медийния дискурс. // *Ricerche slavistiche* 9, 2011. [Popov, D. Kognitivnite metafori – mitologizatori v medijnia diskurs. // *Ricerche Slavistiche* 9, 2011.]
- Филлмор /Fillmor 1988:** Филлмор, Ч. *Фреймы и семантика понимания*. // *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. XXIII., Москва: Прогресс, 1988. [Fillmor, Ch. Freymy i semantika ponimania. // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. XXIII., Moskva: Progress, 1988.]
- Цицерон/Tsitseron 1992:** Цицерон, *За оратора*. III, XL, 160, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 196. [Tsitseron, *Za oratora*. III, XL, 160, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]
- Austin/Остин 1962:** Austin, J. *How to Do Things With Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.
- Grice/Грайс 1975:** Grice, H.P. *Logic and Conversation*. // *Syntax and Semantics*, v.3, ed. By P. Cole And J. L. Morgan: New York Acad. Press, 1975.
- Lakoff, Johnson/Лейкѡф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors we Live by*. Chicago, Chicago University Press, 1980.
- Orwell/Оруел 1946:** Politics and the English Language. // *Horizon*, 1946, April, GB, London.
- Richards/Ричардс 1965:** Richards, I. A. *The Philosophy of Rhetoric*. London: Oxford University Press, 1965.